

onderwijs binnen de katholieke zuil zelf werd gecentraliseerd, bevorderde de uniformiteit. Het inhoudelijke evenwicht tussen openbaar en bijzonder onderwijs is volgens Verhoeven echter vooral te danken — als ik haar goed interpreteer—aan een zekere ideologische consensus. De strijd tussen kerk en staat om de invloed op het onderwijs was in de eerste plaats een ideologisch conflict over de inhoud van het onderwijs. Dit conflict heeft geleid tot de verzuiling van het onderwijs, die echter vooral vanwege genoemde consensus niet uitmondde in een gedecentraliseerd en pluriform onderwijsstelsel.

Het onderzoek van Verhoeven is echter, zo moet ik vaststellen, niet scherp in zijn conclusies. Om die reden kan er nauwelijks een discussie worden gevoerd met andere interpretaties; ze worden in de inleiding aangestipt maar komen niet terug in de uitleiding. Evenmin worden nieuwe hypothesen opgeworpen ten aanzien van de meer specifieke literatuur die toch in grote hoeveelheden over dit onderwerp is verschenen. Werpt het onderzoek een nieuw licht op de schoolstrijd, op de relatie tussen openbaar en bijzonder onderwijs of tussen regionale en landelijke ontwikkelingen op de processen van nationale eenwording en verzuiling? De conclusies worden aan de lezer overgelaten. Dat is jammer, omdat de verantwoording van het onderzoek andere verwachtingen wekt. Bovendien mist het gehanteerde lange-termijnperspectief nu zijn effect, terwijl de bronnenanalyse zelf vanwege de lange onderzoeksperiode vluchtig moet blijven. Dat laatste blijkt bij voorbeeld uit de analyse van de schoolboeken. Hoewel interessante details niet ontbreken, ben ik er geenszins van overtuigd geraakt dat de openbare school na 1850 inderdaad haar opvoedende taak opgaf, ook al stapte zij af van het inmiddels ouderwetse gemoraliseer. Neemt Verhoeven hier niet al te gemakkelijk de confessionele interpretatie van de 'gevaarlijke richting' over? Ook het opvallende verschijnsel dat na 1900 katholieke schoolboeken werden vertaald voor de openbare school, omdat deze haar opvoedende taak weer serieus nam, wordt niet overtuigend geanalyseerd. Het is mij althans niet duidelijk geworden dat het om méér dan enkele incidentele gevallen ging. Wel weet ik dat er in het circuit van de openbare school al lang het nodige lesmateriaal voorhanden was om opvoedend onderwijs te geven

---

J. H. G. Lenders

J. Th. M. Bank, J. J. Huizinga, J. T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta 3. De nieuwste tijd: 1813 tot heden* (Groningen: Martinus Nijhoff, 1993, xiv + 269 blz., f49,50, ISBN 90 6890 328 4).

Er is lang geklaagd over de schaarste aan overzichten van de Nederlandse geschiedenis. Daaraan is de laatste jaren een einde gekomen. Er zijn er inmiddels verscheidene op de markt. De driedelige serie *Delta* richt zich uitdrukkelijk en naar het lijkt vrijwel bij uitsluiting op studenten aan universiteiten en hogescholen. Ondanks een zinsnede in het woord vooraf voor hen die het boek niet voor studie gebruiken, is het in alle opzichten een studieboek.

De drie auteurs verdeelden de taken per tijdvak. Huizinga nam 1813-1870 voor zijn rekening, Minderaa 1870-1918 en Bank 1918-heden. Met deze fasering sluiten zij grotendeels aan bij wat gangbaar is. Alleen het beginjaar 1813, tevens scheidingsjaar met *Delta 2*, wordt tegenwoordig vaak als minder geschikt beschouwd. De auteurs van *Delta* hebben kennelijk onvoldoende reden gezien het tijdvak 1780-1848 als een moeilijke overgangperiode te zien, zoals dat vooral sinds Kossmanns *Lage Landen* vaak wordt gedaan. Al of niet bewust werd zo aangesloten bij de oude traditie om de stichting van de monarchie onder het huis van Oranje als de start van een nieuwe era te beschouwen.

De ambitie van de serie is duidelijk om in kort bestek informatief, breed en evenwichtig te zijn. Dat is in dit deel 3 goed geslaagd. Men kan zich afvragen of de in het woord vooraf genoemde grondslag voor de indeling van een boek voor het hoger onderwijs wel valide is (men liet zich inspireren door de kerndoelen die voor de basisvorming in het voortgezet onderwijs zijn opgesteld). Maar in de praktijk voldoet de opbouw goed. In elk van de drie perioden worden acht aspecten onderscheiden (op één uitzondering na ook hoofdstukken): geografie en demografie, economie, sociale gelaagdheid, cultuur, religie, overheid en maatschappij, binnenlandse politiek en buitenlandse politiek (beide laatste werden voor de eerste periode tot één hoofdstuk samengevoegd).

Hoewel deze indeling lijkt te wijzen op een enigszins Braudeliaans getinte variant van het primaat van de economische ontwikkelingen (de onderbouw), spreekt dat in het geheel niet uit de tekst. De economische hoofdstukken maken eerder een wat plichtmatige indruk. Hier lag kennelijk niet de grote deskundigheid of liefde van de auteurs. Het leeuwendeel van de bladzijden (zeker honderd van de tweehonderdvijftig) wordt gewijd aan degelijke, feitengerichte politieke geschiedenis tot op het niveau van de wetten en kabinetten. Dat wijst dus eerder op een centrale rol van de staat (overheid). Het klinkt misschien ouderwets, maar gezien het belang van de staat en de politiek, in ieder geval in de negentiende en twintigste eeuw, is er veel voor te zeggen.

Opvallend en interessant zijn de hoofdstukken over cultuur. Dikwijls blijven die hangen in opsommingen van namen. Hier is heel duidelijk gepoogd—en meestal met succes—iets meer te doen: zowel korte typering van de kunstenaars en hun werk als plaatsing in een bredere cultureel verband. Wat dan weer wat tegenvalt, is de geringe expliciete aandacht voor nationaal gevoel, natievorming, nationalisme of welke vervoeging van natie men ook maar wil, die in de recente geschiedbeoefening nu juist zoveel aandacht krijgt. Alleen voor het eerste tijdvak is er een halve bladzijde aan gewijd. Verder blijft dit aspect impliciet of terzijde. Het is mijns inziens een van de weinige zwakke kanten van dit boek.

Een elegante oplossing om de typisch politieke geschiedenis te verbinden met de andere aspecten vormen de hoofdstukken over overheid en maatschappij. Zij dragen duidelijk bij aan de eenheid van het boek. Per tijdvak verschillen de aan de orde gestelde thema's enigszins. Huizinga behandelt eerst de grondwetten van 1814, 1815 en 1848 en bespreekt vervolgens de mate van overheidsingrijpen en de overheidsfinanciën. Minderaa neemt de draad op bij particulier initiatief en overheidsingrijpen. Daarna stelt hij de verzuiling aan de orde (die in het derde tijdvak bij de sociale gelaagdheid wordt besproken). Tenslotte behandelt hij drie terreinen van overheidsingrijpen (onderwijs, gezondheidszorg en volkshuisvesting; opmerkelijkwijze niet armenzorg), die voorde andere tijdvakken in andere hoofdstukken aan de orde zijn. Bank gebruikt dit hoofdstuk vooral voor een bespreking van het politiek en constitutioneel bestel in een tijdvak van democratisering en toenemend overheidsingrijpen.

De taal is gedurende het hele boek goed verzorgd: helder, sober en zonder literair avontuur. Precies zoals het moet dus in een handboek. De student, zowel de lerende als de opzoekende, heeft immers veel meer aan zakelijke taal dan aan fraaie vondsten en metaforen. Bank permitteert zich, overigens zonder aan helderheid te verliezen (zijn journalistieke training kwam goed van pas), nog het meeste. Daarom plaatst de lezer ook wel eens een enkel vraagteken. Slechts één voorbeeld: wat zou iemand, die met het verschijnsel onbekend is, zich voorstellen bij de kwalificatie van Greet Hofmans als 'een religieus begaafd pacifiste'?

Gezien de moeilijkheidsgraad van dit soort overzichtsteksten en de vele problemen waarop de auteurs daarvan stuiten—ik weet het uit eigen ervaring—is het aantal vraagtekens dat men geneigd is in de marge te plaatsen (ook bij de jaartallenlijst, literatuursuggesties en register) echter heel gering. Dat ondersteunt de conclusie dat het hier om een bekwaam samengesteld en

zeer nuttig boek gaat. Het zal zijn weg in het hoger onderwijs wel vinden, hetzij als echt leerboek (gezien de beschikbare tijd in de meeste gevallen waarschijnlijk niet haalbaar), hetzij als naslagwerk. In de (te lange) tijd dat ik *Delta 3* ter recensie op het bureau had liggen, raadpleegde ik het herhaaldelijk om na te gaan hoe iets ook weer zat. Vaak met succes.

J. C. H. Blom

W. Kort-van Welzen, *Christelijke kamerleden en de vrijheid van meningsuiting. Een parlementair-historisch onderzoek* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1994; Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1994, ix + 388 blz., ISBN 90 271 4090 1).

De vrijheid van meningsuiting is een groot goed, waaraan ook heden ten dage door strafwet en strafrechter — soms nogal willekeurige — grenzen worden gesteld. De vrijheid van drukpers en de beperking van overheidsensuur maken hiervan een constitutioneel gewaarborgd deel uit. Vlak voor het jaar waarin de proclamatie van de rechten van de mens en de burger in Nederland (1795) wordt herdacht — door de Koninklijke Post helaas geen zegeltje waardig gekeurd — verscheen een studie over de parlementaire geschiedenis van de vrijheid van meningsuiting. Mw. Kort koos voor haar proefschrift, waarop zij aan de Katholieke universiteit Brabant in de rechten promoveerde, een aspect van die geschiedenis. In de *Handelingen* van de Staten-Generaal heeft zij nagegaan bij welke gelegenheden en in welke termen christelijke kamerleden de vrijheid van meningsuiting aan de orde stelden en hoe zij daarover dachten. Zij heeft speciaal willen nagaan welke ontwikkelingen zich in het denken, of althans spreken, van de groep van christelijke vertegenwoordigers hebben voorgedaan. Daartoe heeft zij een arbeidsintensieve studie gemaakt van de genoemde *Handelingen*. Uitingen van kamerleden buiten het parlement gedaan, laat zij buiten beschouwing.

Mw. Kort begint haar studiejnet de grondwet van 1814, waarin een bepaling over de vrijheid van drukpers of meningsuiting ontbreekt. Het licht begint in haar optiek te gloren in 1815 als in de nieuwe grondwet artikel 227 wordt opgenomen, luidend: 'Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlof daartoe noodig te hebben ...'. Mede dankzij Colenbranders bronnenpublicatie *Het ontstaan der grondwet* zijn wij van die grondwetgeschiedenis op de hoogte. Maar: vangt de moderne Nederlandse staat in 1813-1814 aan? Dat lijkt me een achterhaald standpunt — als er al over is nagedacht. De eenheidsstaat dateert van de Bataafse omwenteling die de rechten van de mens proclameerde, en die een Nationale Vergadering in het leven riep. Op haar beurt ontwierp deze al in 1796 een *Plan van constitutie* waarvan artikel 741 luidt: 'Het recht om zyne gedachten te openbaeren door woorden, geschriften, of de drukpers, mag door geene wetten verkort of belet worden'. De 'parlementaire' geschiedenis van deze bepaling kunnen we volgen in de edities die L. de Gou heeft verzorgd in dezelfde kleine serie van de RGP waarin destijds Colenbranders *Ontstaan* verscheen.

Wat schrijfster wel behandelt, bevat overigens een keur aan thema's die ook de historicus zullen interesseren: belediging, zegelrecht, drukpers in de Oost, subsidie van toneel, weigering van de goedkeuring aan statuten van onwelgevallige verenigingen, bioscoop wezen, radio en tv, Godslastering, perszuivering. Beperkingen op de dure grondwettelijke 'vrijheid' werden, middels de strafwet, door de staten-generaal aanvaard: de bekende processen tegen 'Belgische' liberale critici van de regering waren erop gebaseerd.